

ПАМ'ЯТІ ТА ВДЯЧНОСТІ ГІДНИЙ
(до 110 річниці від дня народження Х.Ю. Руденка)

5 жовтня 2011 року виповнилося 110 років від дня народження професора, доктора біологічних наук, першого завідувача кафедри ботаніки Ужгородського університету Хоми Юхимовича Руденка. Доля відвела йому недовгий вік — він помер на 61-му році життя. Але прожиті ним роки були виповнені віховими, доленосними подіями в історії країни першої половини ХХ століття, які позначилися і на формуванні світогляду та характеру цієї неординарної особистості.

Народився Хома Юхимович у с. Будищі Вільшанського району Київської області, в дуже бідній селянській родині. Вже навчаючись у початковій школі рідного села, хлопчик привернув увагу вчителів допитливістю, гострим природженим розумом. Завдяки їхньому клопотанню здібний учень продовжив навчання в земській школі. У ті часи вона давала високий рівень освіти, в ній викладали такі іноземні мови, як німецька і класична латина.

Вир революційних подій 1917 року захопив і енергійного, ініціативного Хому Руденка. В рідному селі він створив хату-читальню, організував перше сільське товариство зі спільного обробітку землі, очолив комітет бідноти. Перед розумним, освіченим хлопцем відкривалася перспектива з роками стати партійним чи громадським діячем, та політична кар'єра ніколи не вабила Хому Юхимовича. Досить сказати, що до ВКП(б) він вступив як фронтовик у найважчий період Великої Вітчизняної війни — в 1943-му — за велінням сумління, а не з кар'єрних мотивів. 1918 року Хома їде до Києва й екстерном складає іспити за середню освіту. Жага знань, прагнення пізнавати довколишній світ — ось що приваблює юнака. В 1920-му за відрядженням Корсунського окружного комітету незаможних селян він стає студентом біологічного відділу Київського інституту народної освіти, який закінчив у 1925 році. Відтак працював викладачем природознавчих дисциплін у профшколі у Боярці на Київщині. Перебування протягом семи років у Києві справило істотний вплив на формування свідомості, вибір подальшого життєвого шляху хлопця. Слід підкреслити,

що Київ 20—30-х років ХХ ст. був одним із головних освітніх і наукових центрів не тільки України, а й Радянського Союзу. У його вишах і наукових установах ще плідно трудилася високоосвічена еліта колишньої Російської імперії. На біофаці Київського університету в ті роки працювали академіки О.В. Фомін і М.Г. Холодний, професори С.Г. Навашин, В.М. Цінгер, В.В. Фінн, які поряд із класичною, традиційною біологією, як надійною і необхідною основою, сміливо відкривали перспективу розвитку новітніх галузей біології — ембріології, цитології, генетики. Тут доречно нагадати, що саме в Києві у 1898 році, на 10-му з'їзді природознавців, професор Київського університету С.Г. Навашин доповів про відкрите ним явище подвійного запліднення у рослин, що і донині вважається визначною подією у біології. А в ті часи це відкриття набуло великого розголосу і сприяло поповненню рядів цитоембріологів талановитою молоддю. Так, флорист В.В. Фінн захопився ембріологією і зумів чимало досягти в цій галузі. Після від'їзду С.Г. Навашина до Ленінграда саме він очолив відділ ембріології у Науково-дослідному інституті біології КДУ, а з організацією Інституту ботаніки АН УРСР завідував таким відділом цієї установи.

У творчій атмосфері, під впливом інтелектуальної аури Києва, Хома Юхимович не міг не зацікавитися ембріологією. І професор В.В. Фінн у 1927 році запросив його до аспірантури при кафедрі ботаніки КДУ. Дисертаційну роботу на здобуття наукового ступеня кандидата біологічних наук Х. Руденко присвятив вивченню чоловічого гаметофіту у ранникових й успішно захистив її 1931 року. Закінчивши аспірантуру, Х.Ю. Руденко викладав у вишах Києва: спочатку працював асистентом, упродовж 1931—1935 років — доцентом кафедри ботаніки Зоотехнічного інституту, а з 1935 по 1938-й завідував кафедрою ботаніки Глухівського сільськогосподарського інституту — одного з найдавніших і знаних навчальних закладів України природничого напрямку. Саме тут проявився організаторський талант молодого вченого. Тому не дивно, що вже у 1938-му він стає заступником директора з наукової роботи Ботанічного саду КДУ, де працює до 1941 року.

Дорогами війни Хома Юхимович, який на той час уже мав родину — дружину і двох синів, пройшов від перших тижнів гітлерівської навали до дня капітуляції Німеччини, де він і зустрів перемогу. Вже в липні 1941 року вступив до лав Червоної армії як командир запасу, воював у складі різних фронтів. Про гідну участь Хоми Юхимовича у Великій Вітчизняній свідчать його нагороди, які він, як глибоко цивільна людина, ніколи не виставляв напоказ. Це медалі «За участие в боях под Сталинградом», «За оборону Сталинграда» і «За участие в Отечественной войне 1941—1945 гг.».

Після демобілізації у 1945 році Х.Ю. Руденка призначають завідувачем кафедри ботаніки у щойно відкритому Ужгородському державному університеті. На жаль, ми вже ніколи не дізнаємося, чи не було це призначення зумовлене переслідуванням у СРСР цитологів, ембріологів, генетиків. Адже вже у 1941-му науковий керівник Хоми Юхимовича, заслужений діяч науки професор В.В. Фінн, корінний киянин, який сорок років викладав у КДУ, був переведений до Житомирського сільськогосподарського інституту. Того ж року, під час експедиції в Карпати, був заарештований і загинув у в'язниці вчений зі світовим ім'ям генетик М.І. Вавилов. Апогеєм цих переслідувань стала сумнозвісна ганебна

сесія ВАСГНІЛ (1948 р.), коли всі видатні вчені цитогенетичного напрямку та їхні послідовники були дискваліфіковані і репресовані: звільнені з роботи, розкидані на теренах Радянського Союзу або заарештовані. Внаслідок цих переслідувань тоталітарний режим СРСР на кілька десятиліть загальмував розвиток генетики.

В Ужгороді Хома Юхимович із властивою йому енергією взявся до роботи. Він доклав колосальних зусиль, створюючи з «нуля» університетську кафедру. Насамперед треба було забезпечити матеріально-технічну базу: прилади, підручники, посібники, знаряддя для лабораторних робіт, гербарій, унаочнення тощо. Не менш важливе завдання — добір викладацького і допоміжного персоналу. Все це можна було робити лише після визначення навчально-наукового напрямку розвитку кафедри. Впоратися з такими складними завданнями Х.Ю. Руденку допоміг досвід роботи у вишах Києва, особливо тісний контакт із КДУ. Спираючись на цей досвід, Хома Юхимович заснував кафедру, яка втілювала принципи, особливості і характер класичних ботанічних кафедр провідних вишів столиці. Формування педагогічного колективу було одним із ключових завдань Х.Ю. Руденка. Спочатку він бере на себе читання всіх загальних і спеціальних курсів кафедри. Проте викладання теорії — лише частина справи. Першоосновою існування кафедри ботаніки є дослідження рослинного світу, флори навколишньої місцевості. Для Х.Ю. Руденка, цитоембріолога за фахом, як і для всієї радянської науки, флора щойно приєднаної до України Закарпатської області була білою плямою. Розуміючи важливість проблеми, Хома Юхимович посилено шукає місцевих знавців флори. Йому поталанило: щасливим надбанням кафедри став учитель природознавства Ужгородської середньої школи, випускник Карлового університету Праги ботанік С.С. Фодор. Спочатку Хома Юхимович бере його у створений ним у 1946 році ботанічний сад університету, згодом — асистентом на кафедрі, де колишній учитель виріс у відомого в СРСР і за його межами професора, доктора біологічних наук.

Відчутну допомогу в створенні кафедри надала О.П. Різниченко. Випускниця Харківського університету, флорист за фахом, Ольга Петрівна була компетентним, безвідмовним працівником, надзвичайно скромною і доброзичливою людиною. Вона супроводжувала Хому Юхимовича в усіх екскурсіях, експедиціях у гірські масиви Карпат. На жаль, невблаганна хвороба забрала її від нас ще молодою, у розквіті сил. Ветераном і гордістю кафедри став Емеріх Степанович Товт. Хома Юхимович узяв його на посаду препаратора. Молодий учитель початкових класів працював на кафедрі 54 роки і став одним із найфаховіших флористів, знаннями якого збагачувалися не лише студенти та співробітники кафедри ботаніки, а й інших кафедр біофаку. Господинею кафедри довгі роки була Поліна Василівна Мелехова. Незамінна помічниця Хоми Юхимовича в ембріологічних дослідженнях, вона дбала загалом про порядок на кафедрі. 1948 року сюди прийшла Алевтина Тимофіївна Арсірій. Педагог із великим досвідом, чудовий знавець бур'янової флори, людина рідкісного такту й інтелігентності, вона внесла в атмосферу кафедри дух доброзичливості, взаємоповаги і колегіальності. Це її копітка багаторічна робота у галузі гербології допомогла значно розширити спектр флористичних досліджень кафедри.

Завдяки організаторському таланту і вмілому психологічному підходу Хоми Юхимовича на кафедрі не було випадкових людей. Його енергія, працездатність,

вимогливість цементували маленький колектив, який працював самовіддано, цілеспрямовано як єдиний гурт однодумців. Неймовірно, але факт, що Хома Юхимович за 16 років не звільнив жодну, взяту ним на роботу, людину, на кафедрі працівники залишалися до глибокої старості.

Згодом до клопотів із формування кафедри та ботанічного саду додалися нові: у лютому 1946 року Хому Юхимовича призначають деканом біологічного, пізніше — хіміко-біологічного факультету. Залишаючись незмінним завідувачем кафедри ботаніки, він обіймав посаду декана з дворічною перервою до 1956 року. В цей період відбулося становлення й інших кафедр біофаку, і в цьому процесі теж відчувалася мудра, скеровуюча рука Хоми Юхимовича. Пильне око декана тримало в полі зору безліч питань. Його вважали рішучим, вимогливим, часто безкомпромісним, але справедливим керманічем факультету.

Протягом п'яти років навчання на біофаці я відчувала до себе доброзичливе ставлення Хоми Юхимовича. Можливо, він вбачав у моїй особі студентку, яку варто залучити до наукових досліджень з ембріології рослин, що, власне, і сталося. Через два роки після закінчення університету, коли я вже працювала у школі, Хома Юхимович розшукав мене і запросив до аспірантури...

Уперше я побачила Х.Ю. Руденка, коли ще була першокурсницею. Він крокував довгим коридором четвертого поверху біофаку: невисокого зросту, худорлява, лисувата людина в старомодних круглих окулярах. Ішов, нахиливши голову і схрестивши за спиною руки, весь у глибоких розмислах. Невже це Руденко — гроза факультету?! — подумалося мені тоді. Хіба може така людина бути строгою, невблаганною?! Але як я помилялась! Фізична тендітність приховувала крицевий стрижень цілеспрямованої, відповідальної за свої дії, сильної духом особистості. Без цього йому не під силу було би тримати в руках кафедру, ботанічний сад, формувати багатогранне життя факультету, а то і двох — біологічного і хімічного. А він тримав і витримав! Високу урядову нагороду — орден Леніна — Хома Юхимович отримав цілком заслужено.

Виконуючи величезну за обсягом адміністративну і педагогічну роботу, Х.Ю. Руденко ні на мить не забував про перервану війною наукову працю. З перших днів в Ужгороді він опікується придбанням приладів, реактивів, необхідних для ембріологічних досліджень, знайомить із мікроскопічною технікою лаборантів кафедри. Розробляючи тему дисертації, вперто йде до її завершення. Вражає не так обшир наукової роботи, як мужність дослідника, який у роки розгулу лисенківщини не припинив заборонені цитоембріологічні дослідження. 5 листопада 1954 року в Московському державному університеті ім. М. Ломоносова відбувся успішний захист дисертації на здобуття вченого ступеня доктора біологічних наук. Хома Юхимович завершив розробку тем «Розвиток чоловічого гаметофіту покритонасінних», розпочату в 1927 році спільно з професором В.В. Фінном, віддавши, таким чином, борг пошани Вчителю.

Захист докторської дисертації став стимулом і до замисленого Х.Ю. Руденком плану заснування осередку цитоембріологічних досліджень рослин в УжДУ, що був би єдиним у Західній Україні. Ця галузь ботаніки є рідкісною, в СРСР, після послаблення тиску з боку лисенківщини, вона розвивалася практично тільки в академічних закладах.

Організація лабораторії цитологічних досліджень потребувала значних зусиль — досконалої мікроскопічної техніки, освічених фахівців, окремого приміщення, врешті, часу. Залишаючи за собою керівництво кафедрою, Хома Юхимович віддається науці. В ці роки він працює над підготовкою до публікації в наукових журналах результатів своїх досліджень. Лише в 1961 році вийшли друком сім, наступного — чотири, а вже по смерті професора — ще три його наукові праці.

За приблизним підрахунком, науковий доробок Х.Ю. Руденка — це понад сорок публікацій. Більшість статей присвячена результатам ембріологічних досліджень. Проте не менш цінними, інформативними є праці флористичного змісту. Здійснені Хомою Юхимовичем разом із колективом кафедри флористичні дослідження охоплюють такі райони Карпат і є такими вагомими, що ми з повним правом можемо вбачати в його особі талановитого і плідного дослідника цього регіону.

У квітучий день червня 1962 року ми проводжали в останню путь Хому Юхимовича. Через 12 років померла його дружина — Ніна Іванівна. На жаль, немає в живих і двох його синів, які не досягнули навіть віку свого батька.

Відтоді, як пішов від нас Хома Юхимович, сплигло півстоліття. За цей період кафедра ботаніки зростає кількісно, змінилася якісно. Поряд із закладеними Х.Ю. Руденком двома науковими напрямками — класичним флористичним і цитоембріологічним — на кафедрі з'явилися нові, що істотно розширюють діапазон її наукової діяльності. Науковці кафедри сприяли появі Міжвідомчої науково-дослідної лабораторії охорони природних екосистем. Поряд із молодими фахівцями на кафедрі ботаніки і донині працюють безпосередні учні Хоми Юхимовича — студент першого випуску (1951 р.) В.І. Комендар і перша його аспірантка, студентка третього (1953 р.) випуску біофаку — В.Ю. Мандрик.

Омріяну Хомою Юхимовичем цитологічну лабораторію, до відкриття якої він не дожив, створено при кафедрі ботаніки. Наша невелика група цитоембріологів плідно працювала в СРСР упродовж 30-ти років. Вона отримала визнання у таких центрах цитоембріології, як Ленінград, Москва, Братислава, а також у Франції, Італії, Польщі, Голландії. Нас запрошували на всі всесоюзні і міжнародні наради, симпозиуми, конференції з цитоембріології рослин. Ми є співавторами монографічного п'ятитомного академічного видання «Сравнительная эмбриология цветковых», що побачило світ у Ленінграді в 1985—1990 роках. Мені здається, що це — найдостойніша подяка від нас, його аспірантів, засновникові цитоембріології в Ужгородському університеті професорові Х.Ю. Руденку — мудрому і мужньому мрійнику, науковцеві і педагогу за покликанням і пристрастю. Хай пам'ять про нього буде світлою, а вдячність — широкою.

М.М. ЧУБІРКО